

temu i okvir u kojem se ono razvija piše Nataša Polgar.

Treća cjelina zbornika posvećena je lokalitetima straha, a predstavljaju je tri članka: Ülo Valk piše o ukletoj estonskoj bolnici u Tartuu (sadašnjoj zgradi Filozofskog fakulteta), Ana Perinić Lewis i Petra Rajić Šikanjić o starim, zaboravljenim grobljima danas okruženim stambenim zgradama, a Luka Šešo o javnim manifestacijama koje oponašaju susrete s izvanzemaljskim. Drugim kako bi inscenirale zabavnu, kontroliranu proizvodnju jeze. Ti primjeri pokazuju diferentnu, ali usporedivu potrebu pojedinaca i skupina da izlaganjem strahu u zaštićenim i kontroliranim uvjetima ovladaju njegovim razornim učincima u svakodnevnim i zamislivim situacijama te da, na tragu folklorističkih, kulturoloških i drugih humanističkih pristupa, pokažu gradbenu snagu ne samo straha nego i drugih emocija koje su izgradile "afektivne zajednice" te

utjecale na oblikovanje vjerovanja, sustava, ponašanja i normi. Pripovijedanje o strahu, kako pokazuju oba objavljena zbornika, istovremeno može olakšati razrješenja paralizirajućih emocija te "postati izvor hrabrosti, otpora i smionosti" kao i "pokretač reformatorskih pokreta i revolucionarnih promjena". Tome nedvosmisleno doprinosi dio priloga u zborniku koji je u cjelini podupire interdisciplinarno proučavanje teme. Artikulirajući i interpretirajući pripovijedanje i šutnju kojima se akteri u različitim razdobljima i žanrovima suočavaju s često razornim emocijama, autorice i autori zbornika nude različite odgovore i perspektive. Među njima se antropološkoj zadanosti pridružuju umjetnički i drugi načini suočavanja sa strahom i savladavanja traume kojima ukazuju na njihove izvore, načine (zlo)upotrebe, ali i prevencije i nadilaženja u zabilježenim i zamislivim situacijama.

Marina Protrka Štimec

114

DOSTOEVSKIJ OČIMA FILOZOFSKOG

Jasmina Vojvodić (ur.), *Dvjesto godina Dostoevskog*, Zagreb: Disput, 2021, 395 str.

Dvjestota godišnjica rođenja Fedora Mihajloviča Dostoevskog u *Umjetnosti riječi* već je dobila svoju tekstnu posvetu, i to u obliku intervjuja "Dvjesto godina Dostoevskog" s poznatim ruskim filologom i kulturologom Mihailom Naumovičem Ėpštejnom (br. 1–2, 2021) te zapisa virtualno održanog okruglog stola "Dostoevsky in the Twenty-First Century" (br. 3–4, 2021) na

kojem su sudjelovali vrhunski stručnjaci za Dostoevskog iz različitih dijelova svijeta. Želja je ovog teksta nastaviti slavljenički ton posljednjih brojeva časopisa prikazom zbornika *Dvjesto godina Dostoevskog*, koji je s istom obljetničkom namjerom objavljen u listopadu prošle godine pod uredništvom Jasmine Vojvodić u biblioteci Četvrti zid nakladničke kuće Disput. Promocija zbornika održana je u studenom, mjesecu Dostoevskijeva rođenja, a rođendanski mjesec na Filozofskom fakultetu obilježen je i okruglim stolom "Dostoevskij u očima drugih" te interaktivnom izložbom "Dostoevskij na Filozofskom" u organizaciji Katedre za rusku književnost Odsjeka za istočnoslavenske jezike i književnosti,

Knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu te studenata ruskog jezika i književnosti.

Zbornik *Dvjesto godina Dostoevskog* rezultat je rada u okviru trogodišnjeg institucijskog istraživačkog projekta Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu "F. M. Dostoevskij u Hrvatskoj", a okuplja četrnaest književnih studija koje potpisuju stručnjaci s Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Filozofskog fakulteta u Zadru. Prema riječima urednice njihova je želja bila vratiti se djelu Dostoevskog te "sada i ovdje", u 2021. godini i na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, preispitati dosadašnja čitanja tog pisca i ponuditi nova. Uvodni tekst zbornika u autorstvu Jasmine Vojvodić polazna je točka okupljenih znanstvenih radova. U njemu autorica najprije ističe aktualnost Dostoevskog u Rusiji i svijetu i uspoređuje ju s vatrom koja tinja kroz cijelo 20. stoljeće do danas, a potom prikazuje razvoj piščeve poetike, usporedno ističući najvažnije događaje iz njegova života. Najveći je dio uvodnog teksta Jasmine Vojvodić posvećen prevoditeljskoj, kritičkoj, publicističkoj i znanstvenoj recepciji Dostoevskog u Hrvatskoj od prvih prijevoda njegovih djela 80-ih godina 19. stoljeća sve do suvremenih književnoznanstvenih istraživanja. Vojvodić razrađuje tematsko-problemsku razgranatost hrvatskog istraživačkog interesa za Dostoevskog u pet poglavlja. Poglavlje "Autor Dostoevskij" prikazuje hrvatske tekstove koji su se bavili autorovom biografijom, "Društveno-politički kontekst" izlaže studije o širim socijalno-političkim okolnostima piščeva stvaranja, "Interes za filozofsko-religijske teme" posvećen je velikom zanimanju hrvatskih znanstvenika za idejni sloj Dostoevskijevih djela, "Roman i drugi teorijski problemi" govori o istraživanjima složenog odnosa pisca prema realističkoj tradiciji, a poglavlje "Dostoevskij i drugi" daje pregled komparativnih

proučavanja djela Dostoevskog. Jedno je poglavlje svojeg uvodnog teksta urednica zbornika posvetila i hrvatskim kazališnim adaptacijama piščevih djela. Zahvaljujući njezinu temeljitom istraživanju i jasnom izlaganju rezultata čitatelj ne dobiva samo koristan pregled domaće znanstvene literature o ruskom piscu, nego i sliku koju je o njemu tijekom dvjesto godina stvarala hrvatska književna znanost. Dostoevskij je za naše profesionalne čitatelje najprije bio prorok ruske ideje, potom pisac čovjekoljublja koji postavlja sudbinska pitanja o postojanju Boga, ali i zla, te naposljetku izuzetan pripovjedač koji se odmaknuo od realističke poetike i najavio modernistička strujanja. Nemiru Dostoevskijevih junaka i polifoničnosti njegove poetike, zaključuje urednica, odgovara i narav hrvatske recepcije tog ruskog pisca: dok ga jedni spaljuju na "vatri kritike", drugi ga afirmiraju "koristeći se njegovim plamenom kao bakljom koja osvjetljava i grije književnost i kulturu 20. i 21. stoljeća".

Na dosadašnju se hrvatsku znanstvenu recepciju Dostoevskog opisanu u uvodnom tekstu nadovezuju raznoliki prilozi iz područja teorije i povijesti književnosti, lingvistike, dramatologije, filmologije, filozofije i povijesti umjetnosti. Prvi i najopsežniji dio zbornika, naslovljen "Analize (od pripovijetke do romana)" obuhvaća sedam priloga s filološkim analizama Dostoevskijeve male i velike proze iz svih faza njegova stvaralaštva. Otvara ga lingvistička analiza Željke Fink posvećena ranoj Dostoevskijevoj pripovijetki "Tuđa žena i muž pod krevetom", neobičnom tekstu koji sadrži elemente vodviljske pripovijesti i tragikomedije. Autorica uočava da su i komični i tragični elementi pripovijetke izloženi nizom frazeoloških jedinica – krilaticama, poslovicama, frazemima, ustaljenim svezama i poredbama. Analizirajući semantička

i strukturna obilježja frazema te njihovu uklopljenost u tekst, Fink zaključuje da su oni izrazito negativno konotirani i povezani s narušenim duševnim mirom i snažnom emocionalnom nestabilnosti junaka.

Sljedeće su tri analize posvećene dvjema pripovijetkama iz kasnijeg piščeva stvaralaštva, "Krotkoj" i "Snu smiješnog čovjeka", objavljenima 1876. i 1877. godine u mjesečniku *Piščev dnevnik*, koji se sastojao isključivo od Dostoevskijevih publicističkih, kritičkih i literarnih tekstova. Živa Benčić piše o pripovijesti "Krotka" u svojem prilogu "(Anti)junak u ljubavi", u kojem proučava stanje svijesti protagonista, očajnog supruga nad odrom svoje žene. Benčić uspoređuje bezimenog protagonista "Krotke" s "čovjekom iz podzemlja", tipom junaka koji je Dostoevskij razvio u pripovijesti *Zapisi iz podzemlja*, a čija obilježja dijele i junaci njegovih kasnijih romana. Dostoevskijev antijunak, zaključuje Benčić, nemoćan je realizirati svoju ljubav prema drugom ljudskom biću. Tako je i brak protagonista "Krotke" obilježen neravnopravnošću te manipulacijom i psihičkim nasiljem koje on vrši nad suprugom koristeći se šutnjom kao oružjem. Istom se pripovijetkom bave Tomislav Brlek i Adrijana Vidić, autori priloga "Govoriti šuteći, pripovijedati pisanjem: 'Krotka'". Oni se usredotočuju na lajtmotiv šutnje i pomoću njega interpretiraju odnos nesretnih supružnika, ali i odnos teksta i čitatelja. Protagonist, koji je svoj brak proveo u strateškoj šutnji i na taj način prouzročio suprugino samoubojstvo, nakon njezine smrti, koja ujedno označava početak šutnje, počinje pripovijedati o događajima koji su se zbili. Autori tumače Dostoevskijevu pripovijest kao metaforu procesa čitanja u kojem šutnja igra presudnu ulogu. Krotkina šutnja omogućuje da protagonist ispriča svoju priču, odnosno da sama pripovijest uopće bude ispričana. Na jednak

način, zaključuju autori, šutnja čitatelja omogućuje govor književnosti.

Drugu pripovijest iz *Piščeva dnevnika*, pod naslovom "San smiješnog čovjeka", i njezine posthumanističke elemente analizira Zoran Tihomirović. On tvrdi da je humanističko načelo o racionalnosti, koje Dostoevskij prokazuje i u mnogim drugim djelima, u spomenutoj pripovijetci dovedeno do ekstrema u trenutku kada protagonist, razmišljajući o samoubojstvu, izražava strah da će se njegova "agonija racionalnosti" produljiti i nakon fizičke smrti. Autor zaključuje da čitavo Dostoevskijevo stvaralaštvo afirmira posthumanističku ideju tijela kao ograničenja koje ne treba odbaciti i nadići, nego ga treba prihvatiti kao suštinski neodvojivo od čovjeka.

Iduća se tri priloga iz prvog dijela zbornika bave Dostoevskijevim romanima. Željka Matijašević analizira roman *Idiot* iz perspektive psihoanalitičke teorije o odnosu fragmentiranosti i cjelovitosti ličnosti. Matijašević promatra Myškina i Rogožina kao necjelovite ličnosti koje tek zajedno, kao savršeno komplementaran par, simboliziraju cjelovitost. Njihovo jedinstvo ugrožava Nastas'ja Filipovna, a njezina fizička smrt na kraju romana dovodi do psihološke smrti dvojice likova. Autorica zaključuje da roman završava svodenjem triju likova na "apsolutnu nulu". O "nultom stanju" i "poništanju" junaka istog romana piše i Jasmina Vojvodić, i to analizirajući tjelesne aspekte likova. Autorica najprije zamjećuje da se u Dostoevskijevim opisima masovnih scena likovi svode na zajednički nazivnik preko jednih te istih gesti koje izvode. Potom se usredotočuju na pojedine junake koji se izdvajaju iz mase, koji "nisu kao svi", a čija je jedinstvenost iskazana groznicom kao pograničnim tjelesnim stanjem. Grozničavost je, prema autoričinu mišljenju, posebno važna za kneza Myškina koji na

taj način izlazi iz svojeg tijela i prelazi u bestjelesno, nulto stanje.

Posljednji tekst analitičkog dijela ujedno je središnji dio zbornika i njegova svojevrsna kulminacija. Radi se o prilogu Josipa Užarevića posvećenom kapitalnom Dostoevskijevu romanu *Braća Karamazovi*. U njemu autor propituje dva analitička mita o djelu Dostoevskog: poznatu Bahtinovu tvrdnju o dijalogizaciji svih elemenata izgradnje u umjetničkoj prozi Dostoevskoga te uvriježeno mišljenje o Dostoevskom kao piscu ideja. Užarević smatra da Bahtinovu pretpostavku o dijalogizaciji valja ublažiti kako bi se detaljnije istražile instancije pripovjedača i implicitnog autora. Autor članka upućuje na brojne metanarativne iskaze pripovjedačkog Ja koje se, baš kao i brojni Dostoevskijevi junaci, cijepa unutar sebe, i to na instanciju Ja-pripovjedača, koji zauzima veću distancu prema likovima i događajima, i Ja-lika, koji događaje prati iz narativne blizine. S druge strane, zamjećuje Užarević, instancija implicitnog autora kao svojevrsna opna uokviruje tekst i "drži zajedno cijelu strukturu". Izrazita dijegetička slojevitost Dostoevskijeva djela navodi Užarevića na mišljenje da "Dostoevskij nije samo umjetnik ideje, [...] nego isto tako i umjetnik riječi". Vođen tom tvrdnjom, autor u drugom dijelu teksta analizira kompozicijsku složenost i strukturno bogatstvo najopširnijeg Dostoevskijeva djela, zaključujući da ga valja čitati kao otvorenu cjelinu koja nadilazi svoje sastavnice.

Dok se prvi dio zbornika bavi pojedinim Dostoevskijevim djelima, analizom kojih autori priloga dolaze do vrijednih zaključaka o cjelokupnom piščevu opusu i poetici, preostali tekstovi zbornika proučavaju djelo tog pisca u odnosu prema *drugom*: drugim piscima, drugim medijima, drugim znanstvenim disciplinama. Tako drugo poglavlje zbornika nosi naslov "Do-

stoevskij i drugi", a bavi se komparativnim proučavanjem Dostoevskijeva opusa i opusa drugih ruskih i hrvatskih pisaca. Poglavlje otvara prilog Cvijete Pavlović koja istražuje Ujevićevu recepciju Dostoevskog. Autorica prati raznodobna Ujevićeva osvrtnja na ruskog pisca i njihovo postupno usložnjavanje, od iskaza o poznavanju Dostoevskijeva opusa do prijevoda pripovijetke "Mlada žena" 1921. te posvete piščevu djelu u formi eseja "Katorga i ludnica. Mrak F. M. Dostoevskoga" 1922. i "Neman Dostoevskij" 1931. godine. Pavlović zaključuje da je Ujevićeva misao o Dostoevskom s godinama prešla put od isticanja njegovih društvenih vrijednosti (od divljenja Dostoevskom kao utjelovljenju "duha slavenstva" ili kršćanske duhovnosti) do osvješćivanja umjetničkih vrijednosti pisca, kada Dostoevskij postaje jedan od Ujevićevih književnih orijentira. Odnosom Dostoevskog prema drugim piscima bavi se i Danijela Lugarić Vukas. Njezin prilog pažnju posvećuje fenomenu ruske logorske proze koja svoje korijene ima u Dostoevskijevoj pripovijetci *Zapisi iz Mrtvog doma*. Autorica uspoređuje to Dostoevskijevo djelo s *Pričama s Kolyme* Varlama Šalamova te romanom *Granica zaborava* suvremenog ruskog pisca Sergeja Lebedeva. Polazeći od tvrdnje o brzopletom istraživačkom naglašavanju biografskog aspekta svih triju djela te zanemarivanju njihovih struktura fikcionalizacije i estetizacije, autorica analizira različite strategije kojima se tri teksta smještaju na granice fikcionalnosti i dokumentarnosti.

Treće poglavlje zbornika, naslovljeno "Adaptacije: kazalište i film", donosi dva teksta o kazališnim i filmskim adaptacijama romana *Idiot*. Ta tema, koju istražuju prilozi Lade Čale Feldman i Ivane Peruško, posebno je važna i zanimljiva zbog Dostoevskijeva negativnog stava prema adaptaciji svojih djela, ali i zbog inherentne

dramatičnosti njegovih prozних djela, koju na početku svojeg članka ističe Lada Čale Feldman. Ona analizira tekst dramatizacije romana *Idiot* iz 1950. godine, čiji su autori Georgij Paro i Božidar Viočić. Redateljsku viziju Para i Viočića, zbog niza zanimljivih i inovativnih scenskih i dramaturških rješenja, autorica smatra vrijednim odrazom nastojanja onodobne hrvatske kazališne kulture da se pridruži europskim piscima i redateljima koji su u Dostoevskom vidjeli anticipatora mnogih kazališnih revolucija. S druge strane, Ivana Peruško bavi se filmskim adaptacijama romana *Idiot*, koji je za tu temu posebno značajan jer je upravo njime započela bogata povijest ekranizacije stvaralaštva Dostoevskog. Peruško na početku članka uspoređuje bogatu svjetsku i siromašnu rusku odnosno sovjetsku povijest ekranizacije *Idiota*, napominjući da je sovjetska kinematografija tabuizirala Dostoevskog. Stoga ne čudi autoričin izbor dviju stranih ekranizacija *Idiota*, Kurosawina filma *Hakuchi* iz 1951. i filma *Nastazja* Andrzeja Wajde iz 1994. godine, kao predmeta analize u drugom dijelu rada. Obje adaptacije, tvrdi autorica, mnogo su više od vizualizacije teksta i možemo ih smatrati izuzetno originalnim ekranizacijama koje nude posve novo čitanje Dostoevskijeva romana. S time bi se, pretpostavlja autorica, složio i sam Dostoevskij, koji je podržavao ideju samo one adaptacije u kojoj bi se zadržala misao djela, a posve izmijenio siže.

Posljednje se poglavlje zbornika ističe zbog raznolikosti pristupa koji su zastupljeni u njegovim člancima: najprije se govori o Dostoevskijevu doprinosu filozofiji, potom o odnosu hrvatske kulture 19. stoljeća prema tom ruskom piscu, a naposljetku se Dostoevskijevo stvaralaštvo prikazuje iz perspektive likovne vizualizacije hrvatskih izdanja njegovih djela. Nadežda Čaćinović u svojem prilogu "Polifoničnost filozofi-

je i Dostoevskij" ističe da je najznačajniji Dostoevskijev doprinos filozofiji sadržan u strukturi njegovih djela, njihovoj polifoničnosti koja razotkriva ljudske korake u razmišljanju i kreiranju vlastitih stavova. Autorica učinak Dostoevskoga na filozofiju uspoređuje s dekonstrukcijom, "upravo stoga što to i nije metoda, nego uvijek iznova čitanje koje dovodi u pitanje uvriježene načine razmišljanja". O hrvatskoj devetnaestostoljetnoj recepciji Dostoevskog i o ocjeni te recepcije iz pera hrvatskih dvadesetostoljetnih proučavatelja književnosti piše Suzana Coha. Iako se autorica slaže s uvriježenim mišljenjem da je slika Dostoevskog koju je stvorila hrvatska kultura 19. stoljeća "nepotpuna, blijeda i nedostojna svojega predloška", ona nastoji dokazati i njezinu dinamičnost, kao i samorefleksiju naše ondašnje kulture koja je "bila svjesna činjenice da je Dostoevskij više od onoga za što je sama bila spremna". Niz znanstvenih članaka o Fedoru Mihajloviču Dostoevskom zatvara prilog Lovorke Magaš Bilandžić koja daje uvid u likovnu opremu piščevih knjiga objavljenih u Hrvatskoj od kraja 19. stoljeća do danas. Autorica zaključuje da, unatoč pojedinim kvalitetnim rješenjima, Dostoevskijeva djela nisu dobila adekvatnu vizualnu interpretaciju te poziva buduće izdavače njegovih djela da oblikovanju posvete pažnju koju piščeva slojevita i višeznačna proza zaslužuje.

Članak Magaš Bilandžić gotovo da funkcionira kao metatekstualni komentar zbornika koji navodi čitatelja da još jednom prouči njegovu upečatljivu naslovnicu. Ona prikazuje Dostoevskijeva čovjeka pomoću tri prepoznatljiva motiva piščeva umjetničkog svijeta: bijele činovničke košulje, stepenica i eksplozije koja se odvija u ljudskoj glavi. Riječ je o plakatu hrvatske umjetnice Dine Rain koji je 2016. godine na ruskom Međunarodnom bijenalu plakata "Strelka", čija

je tema bila Dostoevskijev roman *Zločin i kazna*, ostvario zapažen uspjeh. Zbornik završava dvama tabličnim prikazima selektivne bibliografije Knjižnice Filozofskog fakulteta o Dostoevskom, koju je sastavila Greta Šimićević Pavlović, te kronološkim prikazom piščeva života i rada i kartom mjesta u kojima je boravio, koje je sastavio i izradio Zoran Tihomirović. Vizualno primamljivi okviri zbornika zaokružuju plodonosan dijalog koji se odvija među njegovim priložima. Taj se dijalog dotiče mnogih ključnih pitanja o poetici Dostoevskog i mjestu tog pisca u hrvatskom književnoznanstvenom pamćenju,

od kojih naše čitanje izdvaja samo neka: instancija autora i pripovjedača (Brlak i Vidić, Užarević, Lugarić Vukas), čovjek i emocije (Fink, Benčić, Tihomirović), *idiotomanija* (Matijašević, Vojvodić, Čale Feldman, Peruško) te recepcija pisca (Pavlović, Čačinović, Coha). Potraga za novim čvorištima među tekstovima ove knjige ovdje ne završava, napose zbog toga što ona, kao reprezentativni primjer *žanra* zbornika, nužno nadrađa intenciju svojih autora i sastavljača te duh vremena u kojem je nastala – što podsjeća na prirodu predmeta koji proučava, poetiku Dostoevskog.

Petra Grebenac